

Adatok a *fenyőlevél* névéhez a székely nyelvjárásban

1. A székely nyelvjárás atlasza anyaggyűjtésének előkészítése során arra törekedtünk, hogy a mintegy 890 nyelvi tényt felölelő kérdőfüzetben¹ a hang- és alaktani rendszer leglényegesebb elemei mellett a nyelvjárás legfontosabb tájszavai is benne legyenek. Így vettük föl kérdőívünkbe többek közt a *fenyő-toboz* és a *fenyőlevél* nevét.

Nagyon jól tudtuk, hogy a fölvelt tájszavak jelentős része ismert, azonban elterjedésüket, mai szociális értéküket nem ismertük pontosan. E két kérdés tisztázását nyelvatlászunk fontos feladatának tekintettük, de meg voltunk ugyanakkor győződve arról is, hogy az abszolút sűrűségű ponthálózattal végzett gyűjtés sok új adalékot is felszínre fog hozni. Eddigi tapasztalatunk amellett szól, hogy a Kolozsvár és vidéke népnyelvi térképe anyaggyűjtésében alkalmazott módszertani elv² a székely nyelvjárás tanulmányozásában is célravezetőnek bizonyult. A jól összeválogatott anyagot felölelő kérdőfüzettel végzett gyűjtés nemcsak a hang- és alaktani rendszert hozta mikroszkopikus közelségbe, hanem a nyelvjárás szókincsét, sőt általában a nyelvjárási szókincset is. Ezt nemcsak egyik, nemrég megjelent tanulmányunk támasztja alá (l. „Egy abszolút sűrűségű ponthálózattal készülő tájnyelvi atlasz tanulságaiból”: NyIrK. XIV, 9—24), bőségesen adathozható az egész anyagból. Ilyen jellegű adaléknak szántuk a *fenyőlevél* megnevezésére szolgáló szavakat is.

2. A székely nyelvjárásból eddig inkább a *csereklye* szót ismertük a *fenyőlevél* neveként (MTsz.; TESz.). Mint minden esetben, a nyelvjárás atlaszának adatai ebben az esetben is jelentős mértékben gazdagítják eddigi ismereteinket. Első helyen azt említjük meg, hogy a mintegy 300 ponton lejegyzett anyagban valóban a *csereklye* bizonyult a kérdéses fogalom legerjedtebb nevének, azonban más szavak is felszínre kerültek. Sikerült pontosan megállapítani egy-

¹ A kérdőív első változata (l. Gálffy Mózes—Márton Gyula: NyIrK. I, 65—7) mintegy 724 nyelvi adatot tartalmazott. A gyűjtés során nyilvánvalóan számos, a kérdőívbe kívánczoló jelenség került felszínre. Ezek egy részének beiktatásával a kérdőív adattára mintegy 890 nyelvi tényre emelkedett.

² L. erről SZABÓ T. ATTILA—GÁLFFY MÓZES—MÁRTON GYULA, Huszonöt lap „Kolozsvár és vidéke népnyelvi térképé”-ből. Kolozsvár, 1944. ErdTudFüz. 181. sz. 18—9.

széki ponton (Hídvég,⁴ Erősd, Gidófalva, Nagyajta, Bodok, Málnás, Barót, Nagybacon) lejegyzett *ág* szó, mely köztudomásúlag a nyelvjárásokban is 'Baumast' jelentésben él. Ez a jelentése a háromszéki tájszólásban is. Annak, hogy adatközlőink kérdésünkre ezzel a szóval válaszoltak, az a magyarázata, hogy Háromszék területén a fenyő a ritka fák közé tartozik, így nem ismerhetik a fenyőlevél nevét. Mint már említettük, a kutatópontok egy részén (huszonhét helységben) adatközlőink egyáltalán nem tudták megnevezni a kérdezett tárgy-fogalmat. Mivel az *ág* szó nem tekinthető a fenyőlevél nevének, a felsorolt nyolc pont is azok közé tartozik, ahol nem ismerik a megfelelő szót. Ugyanezt kell mondanunk a *bojt és bojthegy* szóról. Az első jelentése 'ágacska' (CzF.). Éppen Csíkból ismert 'fenyőág' jelentése is (EtSz.). Mivel a *csereklye* szóval párhuzamosan használta adatközlőnk, s mert más csíki pontról nem került elő, ezt a szót is kirekeszthetjük a fenyőlevél megnevezésére szolgáló szavak csoportjából. Mindössze egyetlen háromszéki pontról, az Esztelnektől tizenkét kilométernyire a hegyek közt fekvő csángótelepről van adatunk a *bojthegy* szóra. Ez nyilván a fenyőág végét jelenti, s adatközlőnk a fenti ok miatt használhatta. A mindössze négy háromszéki ponton (Páva, Imecsfalva, Ozsdola, Kézdiszentkatolna), valamint a Gyimesbükkön lejegyzett *csetenye* jelentése köztudomásúlag 'fenyőgally' a székelyben (MTsz.). Adatközlőink ebben az esetben is azért válaszoltak e szóval, mivel nem ismerték a fenyőlevél nevét. Minden különösebb indoklás nélkül sorolhatjuk ide a *fenyőlom* ~ *fenyőlomb* : *lom* szót is, melynek nem 'fenyőlevél', hanem 'lomb, lomp, bolyhosság, boly' a jelentése a székely nyelvjárásban (MTsz.). A szót olyan udvarhelyszéki pontokon (Bibarcfalva, Kénos, Kőrispatak, Pálfalva, Szolokma) jegyeztük le, ahol a fenyő szintén elég ritka faféleség.

A háromszéki Barátoson és Nyújtódon lejegyzett *tuskó* ugyanezekben a falvakban a 'fenyőtoboz' neve is, tehát úgy vehetjük, hogy e falvak lakói sem ismerik pontosan a fenyőt és részeit, különösen nem a tűlevelnek a nevét.

Külön említjük meg a kászoni tájszólásrész három pontján lejegyzett *szemerke* ~ *szimirka* szót. A MTsz. a háromszéki tájszólásból adatolja 'borsfenyő, borókafenyő' jelentésben. A csíki tájszólás kászoni részlege mint ismeretes Háromszék és Csík közt fekszik, így a szó jelentkezése Kászonban érthető, nehézséget okoz azonban a szó jelentésének kérdése. Ebben az esetben is abból kell kiindulnunk, hogy a fenyőfa a kászoni medencében is ritka, tehát a vidék

⁴ A tanulmányban említett helységek mind Kovászna és Hargita megye területén találhatók. Hivatalos nevük: Atyha — Atia, Barátos — Brateş, Barót — Baraolt, Bibarcfalva — Biborteni, Bodok — Bodoc, Boroszló — Boroslo, Borszék — Borsec, Csíkbánkfalva — Bancu, Csíkszentgyörgy — Ciucsingeorgiu, Erősd — Ariuşd, Esztelnek — Estelnic, Farkaslaka — Lupeni, Felsősfalva — Ocna de sus, Gidófalva — Ghidfalau, Gyimesbükk — Ghimeş-Faget, Hídvég — Maerişte, Ikafalva — Icafalau, Imecsfalva — Imeni, Kénos — Chinuşu, Kézdiszentkatolna — Catalina, Kőrispatak — Crişeni, Málnás — Malnaş, Nagyajta — Aita mare, Nagybacon — Baţanii mari, Nyújtód — Lunga, Oroszhegy — Dealul, Ozsdola — Ojdula, Pálfalva — Pauleni, Páva — Pava, Szentlélek — Sinzieni, Szolokma — Solocma (l. Dicţionar istoric al localitaţilor din Transilvania, întocmit de Coriolan Suci. Editura Academiei Republicii Socialiste România. é. n.).

lakói nem ismerik eléggé a rá vonatkozó szavakat. A MTsz. *szemerke-turó* adata pedig arra utal, hogy a *szemerke* a székely egyes részlegeiben 'fenyőkéreg' jelentésben is él. Így feltételezhető, hogy a kászoni tájszólásrészben esetleg fenyőgally jelentése is lehet a szónak.

Mint jeleztük, vannak a lejegyzett szavak közt olyanok is, amelyek még távolabb esnek jelentés szempontjából a jelölt tárgyfogalomtól. A mindössze egyetlen udvarhelyszéki ponton lejegyzett *fenyőfamoszt* utótagjának jelentése például 'morzsalék' (MTsz.), ezek szerint az adatközlő — nem ismervén a megfelelő szót — válasza megfogalmazásakor a megszáradt fenyőlevél egyik tulajdonsága alapján vitte át megnevezésére a *moszt* szót. Az egyetlen háromszéki helységben lejegyzett *fenyőléhe* utótagja a MTsz.-ban is előforduló *léha* ~ *liha* 'polyva' szóval azonos. A kérdésre válaszolva az adatközlő ebben az esetben is a földre lehullt, száraz fenyőlevélre gondolt.

A háromszéki Ikafalván válaszként kapott *fenyőtuska* kérdése még bonyolultabb. A *tuska* jelentése a nyelvjárásokban 'kukorica csutka' (MTsz.), így a két jelentés kapcsolata szinte áthidalhatatlan nehézségekbe ütközik. Első pillanatra arra lehetne gondolni, hogy a szó 'fenyőtoboz' jelentésben is él a székelyben, s esetleg mint ilyet említették adatközlőink. Ez annál is inkább föltételezhető, mivel Ikafalván és környékén a fenyő ritkaságszámba megy. Helyszíni gyűjtésünk azonban amellet szól, hogy a *tuska* szó sehol sem fordul elő 'fenyőtoboz' jelentésben a székelyben. Ezek ismeretében csakis arra gondolhatnánk, hogy a *tuska* esetleg a *tüske* mélyhangú alakváltozata. Ha ez így van, a hangsor kapcsolata a jelölt fogalommal világos, mivel a *tüske* előfordul a székelyben mint láttuk a fenyőlevél nevéként. De nem lehetetlen az sem, hogy a *tuskó* alakváltozatával van dolgunk.

Egyáltalán nem fordul elő a szótárakban a Csíkbánkfalván és Csíkszentgyörgyön, tehát két alcsíki ponton lejegyzett *cselhe*, valamint az udvarhelyszéki tájszólás öt pontján (Szentlélek, Farkaslaka, Oroszhegy, Atyha és Felsősófalva) lejegyzett *cseszege*, így nem tudhatjuk, hogy illeszkednek bele a kérdéses fenyőrész megnevezésére szolgáló szavak csoportjába. Mivel a két alcsíki helységben az egész csíki tájszólásban használt *csereklye* dublettjeként jegyeztük le a szót, akárcsak a *bojt*-ot, a *cselhe* kapcsolatban kell hogy legyen a fenyőlevéllel, esetleg fenyőgallyal. A felsorolt udvarhelyszéki pontokon csak a *cseszege* szóval válaszoltak adatközlőink, de mert öt, nagyjából a tájszólás ugyanazon részéhez tartozó ponton jegyeztük le, feltételezhető, hogy ennek is van valamelyes kapcsolata a fenyővel. A kérdés azonban egyelőre nyitottnak tekintendő.

4. A fenti szavak mind olyanok tehát, amelyek nem tekinthetők a fenyőlevél nevének. Adatközlőink elsősorban azért használták őket, hogy a feltett kérdés ne maradjon válasz nélkül. A jelenség oka az, hogy — inkább mezőgazdasági vidékről lévén szó —, nem ismerték a fenyőlevél nevét. Ezek szerint a következő szavak maradtak: *csereklye*, *fenyőcsipke*, *fenyőfa szűrőja*, *fenyőfa*

lapi : *fenyőlapi* : *lapi*, *fenyőfa levél* : *fenyőlevél* : *levél*, *fenyőtű*, *fenyőtüske* : *tüske*, *tövis* és esetleg a *fenyőtuska*. Azonban ezek sem mind tekinthetők languagejelenségeknek. Minden jel amellet szól például, hogy az egyetlen udvarhelyszéki helységben lejegyzett *fenyőfa szűrőja* az adatközlő alkalmi szóalkotásának eredményeként került felszínre, azaz parole-jelenség. Ugyanígyen kell tekintenünk az egyetlen háromszéki pontról adatolt *fenyőcsipke* és *serte*, valamint az egy gyergyói és udvarhelyszéki ponton hallott *tövis* szót. Mindeniket a háromszéki és udvarhelyszéki tájszólásban több pontról ismert *fenyőtüske* : *tüske* helyett használhatták az adatközlők. Így a fenyőlevél szorosabb értelemben vett neveinek a fentiek közül is csak az alábbiak tekinthetők: *csereklye*, *fenyőfa lapi* : *fenyőlapi* : *lapi* (ez utóbbi csak meghatározott beszédhelyzetben), *fenyőfa levél* : *fenyőlevél* : *levél* (ez utóbbi szintén csak meghatározott beszédhelyzetben), *fenyőtű*, *fenyőtüske* : *tüske* (s esetleg a *fenyőtuska*). A székely nyelvjárás ismeretében végül még egy megszorítást kell tennünk. Köztudomású ugyanis, hogy a székely nyelvjárásban a falevélnek *lapi* a neve. A mi kérdőfüzetes gyűjtésünk is amellet szól, hogy a *falevél* szó csak újabban kezd behatolni a köz- és irodalmi nyelvből. Ennek ismeretében nyugodtan állíthatjuk, hogy a *fenyőfa levél* : *fenyőlevél* : *levél* is csak újabb keletű szó lehet a nyelvjárásban, tehát azon a kilenc ponton is, ahol lejegyeztük, *fenyőlapi* lehetett a neve.

Már említettük, hogy a tárgyalt szavak közül a *csereklye* a legelterjedtebb és a nyelvföldrajzi szempontból legjobban körülhatárolható. Ez a neve a fenyőlevélnek egész Csíkban és Gyergyóban. Kivételt mindössze a csiki tájszólás kászoni részlege képez, ahol mindhárom ponton a *szemerke* ~ *szimirka* szót jegyeztük le, valamint a csiki egy másik alegysége, a gyimesi csángó, amelyben a *csereklye* mellett a *csetenye* is előfordul. A csíki és gyergyói tájszólás egységes nyelvföldrajzi képét ezen kívül mindössze az zavarja, hogy a *csereklye* mellett az alsíki Csíkbánkfalván és Csíkszentgyörgyön adatközlőink a *cselhe* szót is belefoglalták válaszukba, az ugyancsak alsíki Boroszlón a *bojt* szót, a gyergyói tájszóláshoz tartozó Borszéken pedig a *tövis* szót. A mintegy 110 pontot felölelő háromszéki tájszólásban a *csereklye* mindössze öt ponton fordul elő, mellette másik tizenegy szót jegyeztünk le: *ág* (8), *bojthegy* (1), *csetenye* (4), *fenyőcsipke* (1), *fenyőlapi* : *lapi* (3), *fenyőléhe* (1), *fenyőlevél* (3), *fenyőtuska* (1), *fenyőtüske* : *tüske* (12), *serte* (1), *tuskó* (1). Huszonhét ponton nem tudták adatközlőink megnevezni a fenyőlevelet. Ezek szerint a teljesnek és homogénnek nevezhető csíki-gyergyói nyelvföldrajzi kép után a háromszéki tájszólásban kirajzolódó kép hézagosnak és heterogénnek minősíthető. Ugyanez jellemzi az udvarhelyszéki tájszólást. A mintegy 120 település közül a *csereklye* mindössze tizenhétben fordul elő, negyven helységben nem tudták adatközlőink megnevezni, a többiben pedig másik tizenegy szót kaptunk válaszként: *cseszege* (3), *fenyőfamoszt* (1), *fenyőfa levél* : *fenyőlevél* : *levél* (6), *fenyőfa szűrőja* (1), *fenyőfa tüske* : *fenyőtüske* : *tüske* (5), *fenyőlapi* : *lapi* (14), *fenyőlom* : *lom* (6), *fenyőtövis* (1), *fenyőtű* (1).

Azaz: a székely nyelvjárásban a fenyőlevél neveként legelterjedtebb *csereklye* izoglosszájának magva, Kernlandschaft-ja a csíki és a gyergyói tájszólás. A székely nyelvjárás másik két részlegében a rá vonatkozó adatok száma kicsiny: a háromszékiből mindössze öt, az udvarhelyszékiből tizenhét adatunk van rá. Mindkét nyelvjárási alakulatban több más szó jelentkezik a helyén, a helységek egy részében, mintegy negyvenhét ponton egyáltalán nem tudták megnevezni.

Az adatokból kirajzolódó nyelvföldrajzi kép háttere kézenfekvő. A nagyobb fenyveserdők a Kárpátoknak éppen azokon a vonulatain találhatóak, amelyek a csíki és a gyergyói medencét veszik körül. Az egyik éppen a Hargita vonulata. Mivel a két medence kicsiny, s az éghajlati viszonyok sem kedveznek a mezőgazdaságnak, a csíki és gyergyói székelyek évszázadok óta közvetlen kapcsolatban állnak a fenyveserdőkkel: kitermelésükkel és feldolgozásukkal egyaránt foglalkoznak. Így ők ismerik a részeit is a legjobban, egész a fenyő tűleveléig. Természetesen meg is nevezték a legapróbb porcikáját is, így a levelét is. A háromszéki medencét övező hegyvonulatokban kevés a fenyveserdő. A medence székely lakossága, élve a kedvező domborzati, talaj- és éghajlati viszonyokkal, intenzíven foglalkozik földműveléssel. Ez a magyarázata annak, hogy a székely nyelvjárás e részlegében a *csereklye* csak a Csík felé eső peremen tűnik föl, a medence többi helységében vagy más szóval jelölik a fenyőfa levelét (jó részük nem tekinthető a szóbanforgó tárgyfogalom sajátos nevének), vagy meg sem tudják nevezni. Ugyanígy az udvarhelyszéki tájszólásban is csak a havasalji és sóvidéki részekben jelentkezik a *csereklye*, Udvarhelyszék többi, mezőgazdaságra alkalmas, erdőben szegényebb vidékén mintegy negyven faluban nem ismerik a nevét, a többiben megnevezték ugyan, de vagy egyszerűen a *fenyőlapi*, illetőleg az újabb keletűnek tekinthető *fenyőlevél*, alkalmi jellegű összetett szónak minősíthető elemmel nevezték meg, vagy a fa, illetőleg fenyőfa egy másik részének nevével. A fenyőlevél megnevezésére vonatkozó szók pontos egybeállítása és elemzése is alátámasztja tehát a nyelvtudománynak azt a régebbi megállapítását, hogy a tárgy (ebben az esetben a fenyőfa) ritkább jelentkezése valamely vidéken szükségszerűleg maga után vonja a szókincs megfelelő elemének gyérebb jelentkezését s a terminológiának a tárgy felszínes ismeretére visszavezethető változatosságát. Ugyanezt tapasztaltuk székelyföldi gyűjtésünk során a szőlőművelés legfontosabb szavaival kapcsolatban. Különösen Csíkban és Gyergyóban, ahol szőlőtermesztéssel egyáltalán nem foglalkoznak. Egyrészt a csíki és gyergyói, másrészt a háromszéki és udvarhelyszéki tájszólás szókincsében mutatkozó különbségek ezek szerint jelentős mértékben a két, illetőleg három vidék jellegével, lakóinak sajátos életmódjával, foglalkozásával függenek össze. Végző fokon ezekkel a tényezőkkel, valamint a csíki és gyergyói tájszólás központi fekvésével függ össze a székely nyelvjárás e két részlegének archaikusabb jellege is.

MÁRTON GYULA

Beiträge zu den Benennungsformen des *fenyőlevél* 'Tannennadel' in der Szekler Mundart

Als Benennung der Tannennadel in der Szekler Mundart wurde bisher im allgemeinen lediglich das Wort *csereklye* in der Fachliteratur angeführt. Nach der sprachgeographischen Erforschung der Szekler Mundart auf Grund eines Belegnetzes absoluter Dichtigkeit wurde festgestellt, dass die am weitesten verbreitete Benennung der Tannennadel tatsächlich das Wort *csereklye* ist, daneben aber kamen auch weitere 21 Wortvarianten zum Vorschein. Von diesen 21 Wörtern sind nur 8 als Benennung der Tannennadel anzusehen, die gelegentlich gebrauchten Wörter abgerechnet, bleiben sogar eigentlich insgesamt nur 6. Diese sind: *csereklye* : *fenyőlapi* : *fenyőlevél* : *fenyőtű* : *fenyőtüske* und *fenyőtuska*.

Die sprachgeographische Verbreitung dieser Wörter ergibt folgendes Bild: in den Mundarten von Csík und Gyergyó des Szekler Dialektgebiets ist das Wort *csereklye* verbreitet. In den Mundarten von Háromszék und Udvarhely ist dagegen das sprachgeographische Bild keineswegs so einheitlich. Die Form *csereklye* erscheint eher in der Csík und Gyergyó angrenzenden Zone, sonst wird die Tannennadel entweder mit einem anderen Wort oder überhaupt nicht bezeichnet. Die Erklärung dieser Erscheinung ist, dass es auf den Csík und Gyergyó umgebenden Bergrücken viele Tannenwälder gibt, in den Gebieten von Háromszék und Udvarhely dagegen eher Laubwälder zu finden sind. In dem Lebensunterhalt der Szekler von Csík und Gyergyó spielt die Nutzbarmachung und Bearbeitung des Nadelbaumes eine wichtige Rolle, die Einwohner der zwei anderen Gebiete beschäftigen sich eher mit der Landwirtschaft.

GY. MÁRTON

